

Labuda, Jozef; Budaj, Marek

**Unikátne oboly Karola Róberta z baníckej lokality Glanzenberg v Banskej
Štiavnici**

Archaeologia historica. 2014, vol. 39, iss. 2, pp. 649-655

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130333>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

UNIKÁTNE OBOLY KAROLA RÓBERTA Z BANÍCKEJ LOKALITY GLANZENBERG V BANSKEJ ŠTIAVNICI

JOZEF LABUDA – MAREK BUDAJ

Abstrakt: Poloha Glanzenberg pri Banskej Štiavnici patrí medzi významné banícke lokality, ktoré sú intenzívne archeologicky skúmané už niekoľko desaťročí. Na uvedenom mieste sa našlo množstvo významných predmetov, z ktorých uvádzame dva zaujímavé uhorské oboly Karola Róberta, vyrazené v rokoch 1339–1342. Ide o mimoriadne vzácne mince, z ktorých sú známe v súčasnosti len štyri exempláre. Oba nami popisované oboly sa našli na zaujímavých miestach tejto lokality. Jeden pochádza priamo z mohutnej obytnej veže a druhá minca je z objektu Domu skúšača rúd v blízkosti vstupnej brány do hradu.

KLúčové slová: archeologický výskum – Glanzenberg – 14. storočie – oboly – Uhorsko.

Unique Obols of Karol Róbert from the Glanzenberg Mining Location, Banská Štiavnica

Abstract: The Glanzenberg location near Banská Štiavnica counts among major mining sites that have been investigated by archaeological research for decades. The location has yielded a large number of important items, two of which are mentioned in the article: interesting Hungarian obols of Karol Róbert, minted in 1339–1342. These were extremely rare coins, only four specimens of which are known today. The two obols described were found in interesting places of the location. One comes from a mighty residential tower and the other from the house of an ore examiner, situated by the main castle gate.

Key words: archaeological research – Glanzenberg – 14th century – obols – Hungary.

Počiatky baníctva a osídlenia regiónu Banskej Štiavnice možno zaradiť do obdobia 3. storočia pred Kr. až 1. storočia po Kr., kedy sem prichádzajú prví „profesionálni“ prospektori – Kelti. Hoci po nich doteraz nedisponujeme žiadnymi baníckymi nástrojmi či inými relikmi montánneho charakteru, ich prítomnosť v regióne v podobe keramických nálezov (Beluj – Bardínová pod Sitnom, Ilija pod Sitnom, nové nálezy z Pohronia – Zvolen, Žiar nad Hronom), mincí (Banská Štiavnica) čoraz jasnejšie dokazujú uvedené nálezy. Horské prostredie štiavnických vrchov ich mohlo zaujímať len z hľadiska využitia surovín drahých a farebných kovov. Možno konštatovať, že hlavnou surovinou ich záujmu v tomto prostredí boli najmä železné rudy, ktoré boli ľahšie dobývateľné. Výskyt drahokovových rúd (zlato, striebro) vo väčších hĺbkach a chemické zloženie ich minerálov mali vplyv na rozsah ťažby. Vyžadovali potrebu preniknúť do väčších hĺbok, disponovať poznatkami v oblasti úpravy rúd pred procesom tavby a pod. Preto väčší rozsah exploatácie štiavnických rúd zaznamenávame až v období stredoveku (Labuda 2004, 261–266).

Od obdobia zmeny letopočtu až po 11. storočie neregistrujeme v regióne Banskej Štiavnice archeologické nálezy, ktoré by dokazovali osídlenie či ťažbu rúd. Táto skutočnosť nastala až v období stredoveku, t. j. v 11. storočí, kedy uhorskí panovníci razili strieborné mince. Opäť to bol teda záujem či určitá „spoločenská objednávka“ pre ťažbu rúd. Od 12. storočia až dodnes je Banská Štiavnica kontinuálne osídlená. To dokazujú archeologické výskumy od 80. rokov 20. storočia na Glanzenbergu i dole v historickom jadre mesta. K odkrytiu ložiska v Banskej Štiavnici prispela jednoznačne metóda rýžovania zlata (používali ju už prospektori Kelti), pričom v listine o udelení privilégii pre kláštor v Hronskom Beňadiku z roku 1075 sa spomínajú kráľovskí rýžovači zlata na rieke Hron (Knauz 1874; Labuda 2007a, 103–112).

Rozvoj sídliskovej aglomerácie Banskej Štiavnice však zabezpečila najmä priama povrchová a hlbinná ťažba žily Špitaler, prechádzajúca po úpätí vrchu Glanzenberg a cez stred dnešného historického jadra. Túto rudnú žilu považujeme za prvú exploatovanú žilu v regióne pomocou klasických baníckych nástrojov.

Na výstupe žily Špitaler tak na prelome 11. a 12. storočia vzniklo viacero baníckych osád, z ktorých najznámejšie boli Bana (dnešná lokalita Staré mesto – Glanzenberg) a Štiavnica (dnešné historické jadro mesta), ktorej slovenský názov prevzali aj neskôr sem prichádzajúci nemeckí

baníci v 2. polovici 12. storočia (odtiaľ nemecká etymológia názvu Schemnitz, ktorá je vlastne označením názvu pôvodnej slovenskej osady).

Osada Štiavnica sa v 13. storočí – aj vzhľadom na geografické a komunikačné podmienky jej situovania – transformovala postupne na typický mestský útvar. Osada Bana, vzhľadom na jej situovanie – vrch nad mestom s možnosťou sledovať všetky dôležité prístupové cesty – prevzala funkciu mestského hradu, v určitom období sídla kráľovského úradníka, ďalej depozitu rudy a sídla baníkov. Tento funkčný aspekt sa prejavil v nálezoch archeologicky odkrytých objektov i v samotných nálezoch (Labuda 2003, 621–628).

Doterajšie miesta archeologických výskumov

Prakticky po 30. rokoch archeologického výskumu SBM na lokalite Glanzenberg môžeme označiť tri hlavné miesta, kde sa koncentrovali a doteraz koncentrujú terénne práce:

1. Poloha 1 alebo vrcholové miesta lokality

Tu sa od roku 1981 odkryli najmä základy vojenských fortifikačných stavieb (pozorovacie a obytné vežovité stavby) z 12.–15. storočia, hospodárska stavba, cisterna na vodu a najnovšie hradná kaplnka zo 14. a 15. storočia (Labuda 2013, 456).

2. Poloha 2 a blízka poloha Kostolík

Rozsahom i časovou etapou najviac skúmaný areál, ktorý priniesol adekvátne poznatky o funkcii a význame lokality. Tieto miesta boli skúmané už začiatkom 20. storočia MNM Budapešť, v roku 1934 V. Bakerom z Mestského múzea v Banskej Štiavnici a v roku 1956 B. Pollom z AÚ SAV v Nitre. (Polla 1958, 453–477). Slovenské banské múzeum tu realizovalo výskumy od roku 1981, a to v rôznych časových etapách jednotlivých výskumných sezón.

V roku 1981 sa odkryli najdôležitejšie miesta, skúmané B. Pollom v roku 1956 (dva portály suterénu, línia obvodového muriva atď.). Poloha 2 dnes predstavuje miernu vyvýšeninu kužeľovitého tvaru, kde v 13.–17. storočí môžeme predbežne lokalizovať sídliskové objekty a od 16. storočia tieto miesta slúžili najmä účelom fortifikácie.

V rokoch 1998–2001 sa realizoval výskum miest, kde predpokladáme lokalizáciu tzv. palácej časti obydľia kráľovského úradníka. Napovedá to charakter významných nálezov 13.–14. storočia – byzantská minca, sklo, importovaná keramika a pod. (Labuda 2003, 622–623). Sídliskové objekty – podobne ako na iných miestach lokality – boli prístupné k obvodovému múru. V ňom sa podarilo zachytiť aj dve bránky, vedúce k mestu.

V bezprostrednej blízkosti predpokladanej vstupnej brány s padacím mostom sa v rokoch 2004–2007 preskúmal objekt s pracovným názvom Dom skúšača rúd. Ten vydal dôkazy o dôležitom postavení (= funkcii) kráľovského skúšača rúd v podobe časti rudného mlyna, mincí, skla, keramiky a i. najmä z 13.–14. storočia (Labuda 2007, 278–281).

3. Plošina nad dobývkami

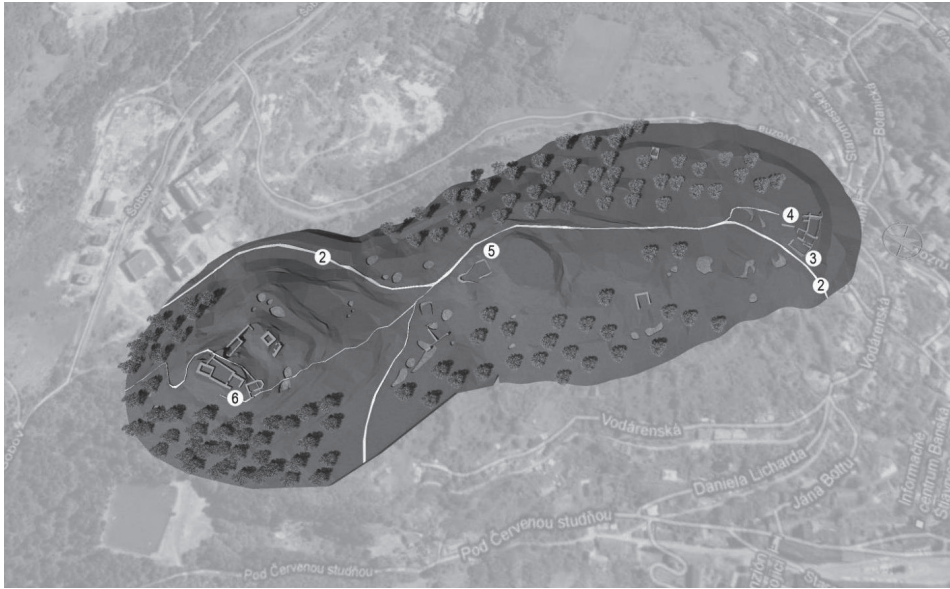
Posledným intenzívne skúmaným miestom lokality bola poloha s názvom Plošina nad dobývkami. Tu sa odkryli sídliskové objekty 13.–14. storočia a v superpozícii nad nimi technické objekty 15.–17. storočia – pec na tavenie rudy, skúšobňa rúd (Labuda 1997).

Miesta nálezov obolov

V roku 2000 bol na stránkach zborníka *Archaeologia historica* publikovaný príspevok s názvom *Pozoruhodné nálezy zo Starého mesta v Banskej Štiavnici* (Labuda 2000, 7–24). Medzi nimi neboli zaradené dva oboly K. Róberta, ktorých analýza je podaná nižšie. Súvisí to s tým, že až oboznámenie sa numizmatikou M. Budaja s týmito nálezmi v roku 2012 podnietilo novú analýzu a zhodnotenie významu týchto strieborných mincí. Našli sa na rôznych miestach skúmanej lokality a pochádzajú z rôznych sezón (obr. 1). Prvým miestom nálezu bola Poloha 1, kde sa v roku 1995 skúmal aj interiér mohutnej obytnej veže (Stavba V) a kde sa na podlahe našiel spo-

menutý nález mince. Okrem nálezov početnej keramiky sa tu našiel i úplne zachovalý železný gotický kľúč a ďalšia materiálna kultúra.

Druhým miestom nálezu mince K. Róberta bol objekt Domu skúšača rúd v blízkosti vstupnej brány do hradu. Táto sa tu našla v roku 2006, spolu s ďalšími nálezmi, ktoré umožňujú cha-

Obr. 2. Miesto nálezov obolov na Glanzenbergu.
Abb. 2. Fundorte der Obolen auf dem Glanzenberg.

Obr. 1. Pôdorys Glanzenbergu s opisovanými objektmi. 2 – cesta, 3 – val, 4 – plošina nad dobývkami, 5 – poloha Kostolík, 6 – fortifikačné veže, cisterna a hradná kaplnka.
Abb. 1. Grundriss des Glanzenbergs mit Objektbeschreibung. 2 – Weg, 3 – Wall, 4 – Fläche über den Abbaustätten, 5 – Lage Kostolík, 6 – Festungsturm, Zisterne und Burgkapelle.

rakterizovať majiteľa objektu. Medzi ne patrí polovica kamenného mlyna na drvenie rudy, sklo, technická keramika, troska a najmä olovené počítacie žetóny, ktoré pravdepodobne súviseli s registráciou množstva odovzdanej rudy na jej testovanie (Hunka 2009, 18). Možno konštatovať, že obidve miesta nálezu strieborných obolov predstavovali v 14. storočí veľmi dôležité a najmä

intenzívne osídlené miesta lokality. Obytná veža z vrcholových miest hradu (šírka základového muriva 2,50 m) a Dom skúšača rúd pri vstupnej bráne medzi takéto miesta lokality rozhodne patrili.

Numizmatická analýza náleзов

Popis mincí:

1.–2. Uhorsko, Karol Róbert (1307–1342), neznáma mincovňa, obol z r. 1339–1342 (2 kusy).

Averz: Na tróne sediaci panovník spredu, v pravej ruke drží žezlo, v ľavej ruke má jablko.

Reverz: Na prilbe je umiestnený klenot – pštros, ktorý má v zobáku podkovu. Po bokoch sú značky K, pod písmenom je umiestnená bodka – ľalia.

Inv. č.: A 00993 a A 05700.

Metrológia: 1. 11 mm; 0,33 g; 2. 12 mm; 0,37 g.

Materiál: striebro.

Lit.: Huszár 1979, č. 498; Pohl 1982, tab. 14, č. 55.

Oboly Karola Róberta objavené v Banskej Štiavnici na Glanzenbergu patria medzi mimoriadne vzácné stredoveké uhorské mince (obr. 2). Prvýkrát sa uvedený typ mince objavil v roku 1886, kedy sa jeden exemplár dostal do zbierok Maďarského národného múzea v Budapešti (Réthy 1886, 143, č. 2).¹ Uvedený kus bol následne zaradený do všetkých katalógov pojednávajúcich o uhorských minciach (Réthy 1907, č. 16; Huszár 1979, č. 498; Pohl 1982, tab. 14, č. 55; Unger 1997, č. 404; Tóth 2002, 47, č. 63). Ďalší exemplár tejto mince sa objavil počas archeologického výskumu hradu Visegrád, ktorý sa uskutočnil niekedy v prvej polovici 90-tých rokov 20. storočia (Tóth 2002, 199). Až do objavenia tu popisovaných mincí sa o existencii ďalších exemplárov nevedelo. Preto skúmané oboly patria medzi jedny z najvzácnejších stredovekých uhorských mincí. Ich nízky výskyt je logický z toho dôvodu, že Karol Róbert zakázal ich razbu v roku 1338 (DRH I, 95–102). Po tomto období sa produkcia obolov až do konca jeho vlády nikdy neobnovila.² Z toho dôvodu je otáznne, prečo došlo napriek zákazu panovníka k ich razbe aj po tomto období. Nie je vylúčené, že v tomto prípade išlo len o nejaký nešpecifikovaný pokus o razbu nových mincí. K tomu mohlo dôjsť najskôr krátko po ich zákaze, čiže možno už v roku 1339 (Schulek 1928, 157). Nasvedčovali by tomu aj zvláštne znaky na reverze mince, ktoré už na prvý pohľad budia dojem klasických mincových značiek. Na pravej strane sa nachádza písmeno „K“, pod ktorým je umiestnená bodka. Písmeno „K“ sa síce sporadicky objavuje na minciach Karola Róberta, no spravidla sa nachádza bez bodky (pozri napr. Pohl 1982, 1–1, 54–10). „K“ bolo často stotožňované so skratkou mincovne Kremnica, čo však možno v súčasnosti považovať za mylnú interpretáciu. Písmeno „K“ totiž môžeme na základe mnohých indícií s istotou stotožniť s menom panovníka, čiže Karolvs (súhrnne pozri Budaj 2010, 42–43). Uvedená interpretácia nie je žiadnou novinkou a ako prvý na ňu upozornil už Schulek (1928, 178). Okrem toho písmenom „K“ sa Kremnica v tomto období nikdy neoznačovala a skôr sa pre ňu používala skratka C–R. Proti mincovej značke hovorí aj fakt, že písmeno „K“ sa nachádza na všetkých známych exemplároch tejto mince. Špecifickou a zvláštnou je aj druhá značka v tvare ľalie. Ľalia sa síce objavuje na minciach Karola Róberta, ale tá bola úplne inak umelecky zobrazovaná ako na nami popisovaných exemplároch (napr. na grošoch: Pohl 1982, 5-1 alebo na drobných minciach č. 20, 52, 54-3 apod.). Na minci z Maďarského národného múzea v Budapešti sa takáto značka dokonca vôbec nenachádzala. Ľalia na „našich“ minciach je skôr prevzatá z obrazu iných Karolových razieb. Najviac sa jej podobá ľalia, ktorá je dominantným znakom na denári typu H 476 a jeho oboluse H 477 (obr. 3). Uvedená skutočnosť nám na druhej strane pomáha bližšie datovať tento typ mince, ktorý je jednoznačne zaradený niekedy do 30-tých rokov. Doterajšie datovanie mincí H 476–477 spadalo výlučne do roku 1332, čo však nie je dostatočne preukázateľné (Huszár 1979, 476–477). Chronologické zaradenie mincí H 476–477 môžeme pravdepodobne posunúť vyššie do 30-tých rokov 14. storočia. Na ich mladšie datovanie poukazujú aj ďalšie ikonografické prvky (Tóth 2002, 36–37, č. 39–40). Nami skúmané oboly sú však napriek ich veľkej vzácnosti

1 Ide o doteraz jediný známy exemplár tejto mince, ktorej metrologické údaje sú: priemer 13 mm a hmotnosť 0,43 g.

2 Uvedený jav je dobre podchytený v najomnej zmluve pre kremnickú mincovňu z roku 1338.

pomerne dobre datované a možno ich ľahko zaradiť v širokom spektre mincí Karola Róberta. Ikonograficky sa takmer úplne zhodujú s jeho najpočetnejšími denármi H 497, ktoré boli s istotou razené v rokoch 1339–1342 (Schulek 1928, 157 a tab. XII). To znamená, že v prípade týchto mincí ide o ich podielové razby, čiže poldenáre/oboly. Preto sa museli produkovať v rovnakom čase ako spomínané denáre, s ktorými mali podľa archívnych dokumentov totožnú akosť.³ Tú možno odvodiť z nájomnej zmluvy z roku 1338 vyhotovenej pre kremnickú komoru (DRH I, 95–102). Ich razba bola potvrdená aj v nájomných zmluvách v roku 1342, ktoré sa zachovali pre kremnickú a pécsko-sriemskú komoru (DRH I, 107–115 a 116–123). Na základe nich vieme odvodiť, že sa v tej dobe razili v Uhorsku denáre s hmotnosťou 0,7673 g pri čistej hmotnosti striebra 0,51154 g (Tóth 2002, 146). V pápežských desiatkach sa uvedené mince spomínajú ako *banalis*, ktorých sa počítalo šesť na jeden uhorský groš (Tóth 2002, 146).

Oboly Karola Róberta z Glanzenbergu patria medzi extrémne vzácné mince, ktoré sú dosiaľ známe len v štyroch exemplároch. Ich výnimočnosť tkvie aj v tom, že spolu s visegrádskym exemplárom pochádzajú z archeologického výskumu. Napriek objaveniu nových kusov týchto mincí však naďalej zostáva okolo nich množstvo nezodpovedaných otázok, na ktoré prinesie odpoveď až ďalší výskum, prípadne ich nové nálezy.

Obr. 3. Oboly Karola Róberta z rokov 1339–1342.
Abb. 3. Obole von Karl Robert aus den Jahren 1339–1342.

Obr. 4. Denár H 476 s podobnou Faliou ako na obole.
Abb. 4. Denar H 476 mit ähnlicher Lilie wie auf dem Obol.

Literatúra

- BUDAJ, M., 2010: Vývoj kremnickej mincovne vo svetle nálezov mincí v rokoch 1323 až 1437. Dizertačná práca. Bratislava.
- DRH I: Decreta Regni Hungariae Gesetze und Verordnung Ungarns 1301–1457 (Döry, F.–Bónis, G.–Bácskai, V., edd.). Budapest 1976.

³ Nami popisované exempláre neboli podrobené spektrálnej analýze.

- HUNKA, J., 2009: Výnimočné žetóny z Banskej Štiavnice Glanzenbergu – Two exceptional jettons from Banská Štiavnica – Glanzenberg. In: *Argenti Fodina 2008*, 17–20. Banská Štiavnica.
- HUSZÁR, L., 1979: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest – München.
- KNAUZ, N., 1874: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, I. Strigonii 1874.
- LABUDA, J., 1997: Montánna archeológia na Slovensku (Príspevok k dejinám stredoveku) – Montanarchäologie in der Slowakei (Beitrag zur Geschichte des Mittelalters), *SIArch XLV*, 83–156.
- 2000: Pozoruhodné nálezy zo Starého mesta v Banskej Štiavnici – Beachtenswerte Funde aus „Staré mesto“ in Banská Štiavnica, *AH 25*, 7–24.
- 2003: O niektorých importoch 12.–16. storočia v Banskej Štiavnici – Einige Importe des 12.–16. Jahrhunderts in Banská Štiavnica, *AH 28*, 621–628.
- 2004: Banská Štiavnica ako príklad osídľovania banských regiónov – Banská Štiavnica als Beispiel für die Besiedlung der Bergbauregionen, *AH 29*, 261–266.
- 2007: O výskume „jednej pingy“ na žile Bieber v Banskej Štiavnici – Archäologische Ausgrabung einer „Pinge“ auf dem Erzgang Bieber in Banská Štiavnica (Schemnitz), Slowakei (2005–2007). In: *Stříbrná Jihlava 2007. Studie k dějinám hornictví a důlních prací. Archeologické výzkumy na Vysočině*, suppl. 1, 278–281. Jihlava – Brno.
- 2007a: Špecifika archeologického výskumu banského mesta – Spezifika der archäologischen Erforschung von Bergbaustädten, *AH 32*, 103–112.
- 2013: Výskum hradnej kaplnky v lokalite Staré mesto v Banskej Štiavnici – Grabung einer Burgkapelle an der Fundstätte Staré mesto (Glanzenberg) in Banská Štiavnica (Schemnitz), *AH 38*, 455–462.
- POHL, A., 1982: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*. Graz.
- POLLA, B., 1958: K problematike vzniku Starého mesta a Banskej Štiavnice, *SIArch VI*, 453–477.
- RÉTHY, L., 1886: *Kiadatlan magyar érmek a nemzeti muzeumban*, *Archaeologiai Értesítő* 6, 143–147.
- 1907: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár*. II. kötet. *Vegyesházi királyok kora*. Budapest.
- SCHULEK, A., 1928: *Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük*, *Numizmatikai Közlöny* 25, 1926, 138–195.
- TÓTH, Cs., 2002: *Pénzverés és pénzforgalom az Anjou-kori Magyarországon*. Dizertačná práca. Budapest.
- UNGER, E., 1997: *Magyar éremhatározó*. I. kötet. Budapest.

Zusammenfassung

Einzigartige Obole von Karl Robert von der Bergbaufundstelle Glanzenberg in Banská Štiavnica (Schemnitz)

Die sich oberhalb von Banská Štiavnica befindende Lage Glanzenberg zählt zu den bedeutenden Bergbaufundstellen der Slowakei, an welcher bereits ab dem 11. Jahrhundert eine ständige Besiedelung und der Abbau von Erzen belegt ist. Die Blüte der Siedlungsagglomeration basierte dort vor allem auf dem Über- und Untertagebau des Erzganges Spitaler, der entlang dem Fuß des Glanzenbergs und durch die Mitte des heutigen historischen Stadtkerns verlief. Aus diesem Grund wurden dort ab dem Beginn des 20. Jahrhunderts mit Unterbrechungen zahlreiche archäologische Grabungen durchgeführt. Auf dem Glanzenberg wurden während dieser Zeit eine Fülle von Gebäuden freigelegt und eine große Anzahl an interessanten Gegenständen entdeckt. Im vorliegenden Beitrag werden davon zwei außerordentlich seltene mittelalterliche ungarische Münzen präsentiert, die aus den Jahren 1339–1342 stammen und dem ungarischen König Karl Robert (1307–1342) zugeordnet werden können. Die Münzen wurden an wichtigen Stellen der Fundstätte entdeckt. Eine der Münzen stammt direkt aus dem Innenraum eines mächtigen Wohnturms, und die zweite fand man in der Nähe des Eingangstors zur Burg in einem Objekt, welches das Haus eines Erzprobierers war. Die Bedeutung der Münzfunde gründet sich darauf, dass es sich bei ihnen um seltene Prägungen handelt, von denen nur vier Exemplare bekannt sind. Die erste befindet sich in den Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums in Budapest, die zweite fand man auf der Burg von Visegrád und die letzten beiden stammen vom Glanzenberg. Ihr sporadisches Vorkommen ist deswegen logisch, weil Karl Robert ihre Prägung 1338 offiziell einstellen ließ. Auf den von uns untersuchten Exemplaren befinden sich die speziellen Zeichen

K–Lilie, die wahrscheinlich nicht zu den klassischen Münzzeichen zu zählen sind. Der Buchstabe K stand früher für den Namen des Herrschers, und die Lilie wurde von den Münzen H 476 und 477 übernommen (Abb. 3). In den Archivquellen werden diese Münzen als „Banalís“ aufgeführt.

PhDr. Jozef **Labuda**, CSc., Slovenské banské múzeum, Kammerhofská 2, 969 01 Banská Štiavnica, labuda@muzeumbs.sk

Mgr. Marek **Budaj**, PhD., Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, Bratislavský hrad, 810 06 Bratislava, marek.budaj@snm.sk

